«ԱՂԹԱՄԱՐԸ ԵՎ ԴԻԳԵՆԻՍ ԱԿՐԻՏԱՍԸ»

Վերջերս լույս տեսավ Ա. Բրայերի հոդվածը, որ վերնագրված է «Աղթամարը և Դիգենիս Ակրիտասը»[1]։ «Դիգենիս Ակրիտաս» բյուզանդական վիպերգությունը կարևոր նշանակություն ունի ոչ միայն Բյուզանդիայի, այլ ոչ պակաս չափով նաև հայոց պատմության, գրականության ու արվեստի ուսումնասիրության համար։ Ստեղծված լինելով IX—X դարերում[2], Փոքր Հայքում, վիպերգությունը իր վրա է կրում հայ բանահյուսության ուժեղ կնիքը. գործող անձանց մեծ մասը ծագումով հայ են, դեպքերը տեղի են ունենում հիմնականում Փոքր Հայքում և Մեծ Հայքի հարակից շրջաններում։ Բացի այդ, «Դիգենիս Ակրիտաս» վիպերգությունն ունի բազմաթիվ մերձեցման կետեր «Սասունցի Դավիթ» էպոսի հետ։ Բյուզանդագետների համար «Դիգենիս Ակրիտասը» վաղուց դարձել է լուրջ ուսումնասիրության առարկա, նրա մասին գրվել են բազմաթիվ հոդվածներ ու մենագրություններ։ Ցավալին այն է, սակայն, որ հայագետները անհրաժեշտ ուշադրություն չեն դարձրել բյուզանդական վիպերգությանը։ Մենք ձեռքի տակ ունենք հայագետների այդ վիպերգությանը նվիրված ընդամենը երկու գործ՝ Ն. Ադոնցի մեծարժեք աշխատությունը և Ա. Վ. Բանկի փոքր հոդվածը։ Ա. Բրայերի ներկա հոդվածը, որի բովանդակությունն ենք շարադրում ստորև, մի անգամ ևս ցույց է տալիս, որ հայագետները լուրջ ուշադրություն պետք է նվիրեն «Դիգենիս Ակրիտասին»։

Ա. Բրայերը կանգ է առնում Վանա լճի Աղթամար կղզում գտնվող Սուրբ Խաչ եկեղեցու վրա, որ կառուցվել է Վասպուրականի Գագիկ Թագավորի կողմից 915—921 թթ. ընթացքում, մի հուշարձան, որի նմանը, ընդգծում է հոդվածագիրը, ո՛չ Փոքր Ասիայում, ո՛չ Ասորիքում, ո՛չ Միջագետքում չի հանդիպում։ Առանձնահատուկ հետաքրքրություն են ներկայացնում, շարունակում է Ա. Բրայերը, նրա քանդակները[3]։

Այնուհետև նա անցնում է «Դիգենիս Ակրիտաս» բյուզանդական վիպերգության նկարագրությանը, շարադրում նրա ծագման մասին եղած տարբեր կարծիքները և, ի վերջո, ցույց տալիս այն ընդհանուր կապը, որ կա վերին Եփրատի ափին Դիգենիս Ակրիտասի կառուցած պալատի նկարագրության և Գագիկ Թագավորի կառուցած (այժմ ավերակ) պալատի նկարագրության միջև, որ տալիս է Թովմա Արծրունին, ինչպես նաև Աղթամարի եկեղեցու պատկերաքանդակների և Դիգենիս Ակրիտասի պալատի պատկերաքանդակների միջև։ «Այս զուգահեռները,— գրում է Բրայերը,— այդքան ակնառու չէին լինի, եթե եկեղեցու պատկերաքանդակները այնքան արտասովոր չլինեին»։ Այնուհետև նա մեջ է բերում այգիների ու պարտեզների մեջ Գագիկ Թագավորի կառուցած պալատի՝ Թովմա Արծրունու տված նկարագրությունը. «Հրամայէ թագաւորն շինել տաճար մի քառանկիւն, և կանգնեալ ունելով զչափ լայնութեան և երկայնութեան, նմանապէս և ի բարձրութիւնն. որոյ որմոյն լայնութիւնն երիւր մեծարայլութեամբ չափով ունի զպարզուածսն, զունդ անապակ կրոյ և քարի, իբրև զհալուածս կապարի և պղնձոյ ընդ միմեանս խառնեալ. և շինուած տաճարին ի հիմանց անտի մինչև ցգլուխ նորին ի թռիչս կազմեալ՝ առանց սեան ունի զհաստատութիւն. և է որ արդարև արժանի զարմանալոյ ի վեր քան զմիտս։ Ունի և խորանս կամարակիցս և անկիւնս և շրջապատս գեղապաճոյճս, անթիւ մտաց և անզննելի աչաց. ունի և գմբէթս երկնահարթս ոսկեզարդս և լուսաճաճանչս...»[4]։

Դիգենիս Ակրիտասի ոսկեզարդ պալատը, որ շատ բանով նմանվում է Գագիկի պալատին, նույնպես տեղադրված էր նման շքեղազարդ պարտեզների մեջ։ Դիգենիսի և Գագիկի պալատների նկարագրությունները մի քիչ լիրիկական են և անորոշ, նշում է Բրայերը, և կրում են Բյուզանդիայի կամ Արևելքի իդեալական պատկերացումը պալատի մասին։ Բայց Աղթամարի տաճարի և Դիգենիսի պալատի նկարազարդության մեջ կան ավելի շատ ընդհանուր կողմեր։ Դի-

[1] A. A. M. Bryer, Akhtamar and Digenis Akrites, „Antiquity", vol. 34, № 136, Dec. 1960, էջ 295—297.

[2] Մավրոգորդատոն գտնում է, որ վիպերգությունը վերջնականապես ձևավորվել է 1042—1054 թթ. ընթացքում։ Այլ ուսումնասիրողներ այն համարում են ավելի վաղ շրջանի գործ։

[3] Աղթամարի մասին Բրայերը գիտե հիմնականում Ս. Տեր-Ներսեսյանի Armenia and the Byzantine Empire (Cambridge, 1945) աշխատությունից։

[4] Տե՛ս Թովմա Արծրունի, Պատմութիւն տանն Արծրունեաց, Թիֆլիս, 1917, Դ, Է (էջ 481)։

գենիսի պալատի նկարազարդությունը մի արտառոց խառնուրդ է Հին կտակարանի և դասական սյուժեների։ Այսպես, Ագամեմնոնի և Ալեքսանդրի կողքին պատկերված են Սամսոնն ու Սավուղը։ Աղթամարի պատկերաքանդակները վերարկում են դրեթե ամբողջությամբ, դրում է Բրայերը, Հին կտակարանի անձնավորություններին, կան որսի տեսարաններ, վայրի կենդանիներ, ինչպես Դիգենիսի պալատում. Սուրբ Թեոդորոսի պատկերաքանդակը, որ կա Աղթամարում, հանդիպում է նաև Դիգենիսի պալատում։ Երկուսի մեջ էլ կա Սամսոնի կռիվը առյուծի հետ։ Դիգենիսի պալատում պատկերված էին նաև

«Մովսեսի հրաշքները, և եգիպտացիների փորձությունները,
Հրեական ժողովրդի ելքը, մեղավոր տրտունջը,
Տիրոջ ցասումը...»

տեսարաններ, որոնք հանդիպում են նաև Աղթամարի եկեղեցու վրա։

Բյուզանդական պատկերաքանդակների մեջ հազվադեպ են, դրում է Բրայերը, ոչ միայն Դավիթն ու Գողիաթը, այլև Սավուղը։ Ահա այդ սյուժեները հանդիպում են Դիգենիսի պալատում, իսկ հայկական պատկերաքանդակների մեջ միայն մեկ անգամ՝ Աղթամարում, այն էլ նույնպիսի ձևով, ինչպես «Դիգենիս Ակրիտասի» մեջ։ Բյուզանդական վիպերգության մեջ, ի միջի այլոց, ասվում է.

«Կենտարոնում ներկայացված էր Դավիթը առանց զենքի,
Միայն պարսատիկը նա պատրաստ պահում էր ձեռքին,
Նրան կից էր Գողիաթը հսկա կառուցվածքով,
Հսկայի տեսքը զարհուրելի էր, նա անչափ հզոր էր,
Գլխից մինչև ոտքերը երկաթե զրահ էր կրում։
Նրա ձեռքում էր նիզակը, որ նման էր ջուլհակի գլանի,
Նկարիչը մեծ վարպետությամբ նույնիսկ երկաթի դույնն էր տվել,
Եվ այդ մարտի նկարագրությունը, թե
Ինչպես Գողիաթը բարի դիպուկ հարված ստացավ,
Ապա գլորվեց գետին, ինչպես
Դավիթը շտապեց նրա մոտ և բարձրացնելով թուրը
Կտրեց թշնամու գլուխը և հաղթանակով մարտն ավարտեց.
Այնուհետև ինչպես ցասումով լցվեց Սավուղը և ինչպես փրկվեց Դավիթը։
Բազմաթիվ դավերը և տիրոջ վրեժը»։

Իհարկե ոչ որ չի կարծում, ավարտում է իր հոդվածը Ա. Բրայերը, թե Դիգենիսի հեղինակը նկարագրում է Աղթամարի պատկերաքանդակները։ Բայց եթե մի ակնարկ նետենք աշխարհագրական միջավայրի վրա, ինչպես նաև երկու հորինվածքների՝ Դիգենիս Ակրիտաս վիպերգության և Աղթամարի տաճարի ու պալատի կառուցման ժամանակագրական մերձավորության վրա և նկատի ունենանք այն, որ Աղթամարի՝ իր տեսակի մեջ Հայաստանում եզակի պատկերաքանդակները գտնվում են Դիգենիսի պալատի նկարագրության մեջ, այդ ամբողջը տալիս է մի ընդհանուր կապի հնարավորություն, որը պետք է նկատի առնվի։

Ա. Բրայերի հոդվածին կարելի է ավելացնել հետևյալը. ինչպես սկզբում ասացինք. Դիգենիս Ակրիտասի և Սասունցի Դավիթ պատմական վեպերի միջև կան բազմաթիվ մերձեցման կետեր։ Եվ եթե Բրայերը, որը կապ է գտնում Դիգենիսի և Գագիկի պալատների ու Աղթամարի քանդակների միջև, ծանոթ լիներ հայկական պատմական վեպին, կտեսներ, որ Սասունցի Դավիթ պատմական վեպի մի բանի պատումների համաձայն Սանասարի և Բաղդասարի մայրը «Աղթամարի» կամ «Վանա» թագավոր Գագիկի (908—934) դուստրն էր, այն Գագիկի, որի կառուցած եկեղեցու և պալատի ու Դիգենիսի պալատի միջև նա կապեր է գտնում, և այդ իմաստով նրա ենթադրությունը առավել ևս ճշմարտանման կլիներ։

Հ. ԲԱԼԲԻԿՅԱՆ